

MAKTAB PSIXOLOGLARINING KASBIY ADAPTATSIYASI MUAMMOSINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TAHLILI

To'laganova Mohinur Abduhakim qizi,

*Nizomiy nomidagi O'zMPU huzuridagi Psixologiya o'quv-ilmiy markazi
"Pedagogika va psixologiya" laboratoriyasi katta ilmiy xodimi*

E-mail: tulaganovam50@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada maktab psixologlarining kasbiy adaptatsiyasi muammosi psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Kasbiy adaptatsiyaning mohiyati, mazmuni, bosqichlari, shuningdek uning samaradorligini belgilovchi ichki (shaxsiy) va tashqi (ijtimoiy-tashkiliy) omillar ko'rib chiqilgan. Yosh mutaxassislarning ta'lim muassasasi muhitiga moslashish jarayonida duch keladigan psixologik qiyinchiliklar — rolli noaniqlik, kasbiy yolg'izlik, hissiy zo'riqish va metodik tayyorgarlik yetishmovchiligi — tahlil etilgan. Maktab psixologining professional identifikatsiyasi shakllanishidagi asosiy bosqichlar, mentorlik va supervizion yordamning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida maktab psixologlarining kasbiy adaptatsiyasini optimallashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy adaptatsiya, maktab psixologi, professional identifikatsiya, moslashish bosqichlari, kasbiy faoliyat, psixologik-pedagogik muhit, kasbiy stress, supervizion yordam.

Zamonaviy ta'lim tizimida psixologik xizmatning roli tobora ortib bormoqda, bu esa maktab psixologi kasbiga, uning kasbiy mahorati va shaxsiy salohiyatiga qo'yiladigan talablarni yangi bosqichga ko'taradi. Maktab psixologi nafaqat o'quvchilarning ruhiy salomatligini ta'minlash, balki pedagogik jamoa va ota-onalar bilan samarali muloqotga kirisha olish, ta'lim muhitida yuzaga keladigan ziddiyatli vaziyatlarni psixologik jihatdan tartibga solish vazifasini

ham bajaradi. Shu sababli, oliy ta'lim muassasasini tamomlagan yosh mutaxassisning real maktab sharoitiga moslashish jarayoni murakkab va ko'p qirrali psixologik-pedagogik hodisa hisoblanadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik yosh psixologlar nazariy bilimga ega bo'lsalar-da, ularning amaliy ko'nikmalari, ayniqsa real maktab muhitida tezkor qaror qabul qilish, har xil yosh va ijtimoiy guruhlardagi o'quvchilar bilan individual yondashuvni qo'llash borasidagi tajribasi yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi. Natijada kasbiy faoliyatning boshlang'ich davrida rollo noaniqlik, o'z kasbiy maqomiga shubha, hissiy zo'riqish va hatto kasbdan ko'ngil qolish holatlari uchray turadi. Bu muammoning dolzarbligi shu bilan belgilanadiki, maktab psixologining samarali kasbiy adaptatsiyasi nafaqat uning shaxsiy kasbiy rivojlanishi, balki butun ta'lim muassasasidagi psixologik xizmat sifatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda maktab psixologining kasbiy adaptatsiyasi alohida kasbiy guruh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ya'ni bir vaqtning o'zida "mutaxassis" va "tashkilot a'zosi" sifatidagi ikkilamchi mavqega ega bo'lgan kasb namoyandasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Bunda kasbiy adaptatsiya jarayoni faqat tashkiliy moslashuv emas, balki kasbiy identifikatsiya, professional o'zlikni anglash va kasbiy mahoratning shakllanishi bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotning obyekti maktab psixologlarining kasbiy faoliyatga moslashish jarayonidagi psixologik xususiyatlari hisoblanadi. Tadqiqotning predmeti — maktab psixologlari kasbiy adaptatsiyasining mazmuni, bosqichlari va uni belgilovchi omillarning o'zaro bog'liqligidir.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil metodi (mavzuga doir ilmiy adabiyotlarni tizimlashtirish va umumlashtirish), qiyosiy-tahliliy metod (turli mualliflarning kasbiy adaptatsiya konsepsiyalarini qiyoslash) hamda kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Bundan tashqari, mazkur muammoga oid

xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida qo'llanilgan kasbiy adaptatsiya darajasini aniqlash metodikalari (masalan, kasbiy stress va hissiy charchash darajasini o'lchovchi so'rovnomalar) tahliliy nuqtayi nazardan ko'rib chiqildi, ularning maktab psixologlari faoliyatiga moslashtirilgan variantlarini qo'llash imkoniyatlari muhokama qilindi.

Kasbiy adaptatsiya tushunchasining psixologik mazmunini ochib berishda mahalliy va xorijiy olimlarning – jumladan, kasb psixologiyasi sohasida tanilgan tadqiqotchilarning – ishlarida bayon etilgan nazariy qarashlarga tayanildi. Xususan, kasbiy moslashuvni shaxsning kasbiy faoliyat talablari bilan o'zining imkoniyatlari, qadriyatlari va kutilmalari o'rtasidagi muvozanatni izlash jarayoni sifatida talqin qiluvchi yondashuvlar tadqiqotning nazariy asosini tashkil etdi.

Kasbiy adaptatsiya muammosi psixologiya fanida uzoq vaqtdan beri o'rganilib kelinmoqda. Kasb psixologiyasi sohasidagi tadqiqotchilar kasbiy adaptatsiyani shaxsning kasbiy muhitga, kasbiy faoliyat talablariga va kasbdoshlar jamoasiga moslashish jarayoni sifatida ta'riflaydilar. Bunda adaptatsiya bir tomonlama jarayon emas — u shaxsning faol ravishda kasbiy muhitni o'zlashtirishi, unga ta'sir ko'rsatishi va o'z navbatida shu muhit ta'sirida o'zining kasbiy xususiyatlarini takomillashtirib borishini anglatadi.

Kasbiy adaptatsiyaning tarkibiy tuzilishini tahlil qilgan tadqiqotchilar, odatda, uni bir necha o'zaro bog'liq jihatlarga ajratadilar: psixofiziologik moslashuv (yangi mehnat tartibi, jadval va yuklamaga ko'nikish), ijtimoiy-psixologik moslashuv (jamoadagi munosabatlarga, korporativ qadriyatlarga moslashish) va professional moslashuv (kasbiy vazifalarni mustaqil va samarali bajara olish darajasiga erishish). Maktab psixologi kasbi nuqtayi nazaridan bu uch jihat ayniqsa chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi, chunki psixolog faoliyati bir vaqtning o'zida ham mustaqil kasbiy bilim va malakani, ham

pedagogik jamoa, o'quvchilar va ota-onalar bilan murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimini talab qiladi.

Kasbiy shakllanish bosqichlarini o'rgangan tadqiqotchilar, professional rivojlanishning dastlabki bosqichlarida shaxsda kasbiy identifikatsiyaning beqarorligi, o'z imkoniyatlariga ishonchsizlik va real faoliyat sharoitlari bilan nazariy tasavvurlar o'rtasidagi nomuvofiqlik kuzatilishini ta'kidlaydilar. Bu holat, ayniqsa, amaliy psixologiya sohasida yanada yaqqol ko'zga tashlanadi, chunki psixolog faoliyati natijalari ko'pincha uzoq muddatli va sezilmas tarzda namoyon bo'ladi, bu esa yosh mutaxassisda o'z faoliyatining samaradorligiga shubha tug'dirishi mumkin.

Pedagogik psixologiya sohasidagi tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, ta'lim muassasasi muhitiga moslashish jarayonida nafaqat o'qituvchilar, balki maktab ma'muriyati, ijtimoiy pedagoglar va boshqa mutaxassislar bilan o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yish ham muhim ahamiyatga ega. Maktab psixologi ko'pincha jamoada "yagona mutaxassis" mavqeida faoliyat yuritadi, bu esa unda kasbiy yolg'izlik hissini kuchaytirishi, kasbiy tajriba almashish va kasbiy o'sish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda ham ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi psixolog-mutaxassislarning kasbiy faoliyati samaradorligini oshirishda metodik va supervizion yordamning, shuningdek kasbdoshlar bilan muntazam tajriba almashish tizimini yo'lga qo'yishning muhim o'rni borligi alohida qayd etiladi.

Shu bilan birga, xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida kasbiy adaptatsiya jarayonini tezlashtiruvchi omil sifatida mentorlik tizimi, ya'ni tajribali mutaxassis tomonidan yosh hamkasbga muntazam metodik va emotsional yordam ko'rsatish amaliyoti alohida ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Mentorlik nafaqat amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishga, balki yosh mutaxassisning kasbiy hamjamiyatga ijtimoiy-psixologik jihatdan integratsiyalashishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu yondashuv

O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitida ham dolzarb bo'lib, hozirgi kunda maktablarda psixologik xizmatni rivojlantirish borasida olib borilayotgan islohotlar doirasida yosh psixologlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan nazariy tahlil natijalariga ko'ra, maktab psixologining kasbiy adaptatsiyasi jarayonini shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin: dastlabki (moslashuv) bosqichi, faol kasbiy o'zlashtirish bosqichi va kasbiy barqarorlashuv bosqichi.

Xulosa. O'tkazilgan psixologik-pedagogik tahlil shuni ko'rsatadiki, maktab psixologlarining kasbiy adaptatsiyasi murakkab, dinamik va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u shaxsiy va tashkiliy-ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirida shakllanadi. Mazkur jarayonning muvaffaqiyatli kechishi nafaqat yosh mutaxassisning kasbiy taraqqiyoti, balki bevosita ta'lim muassasasidagi psixologik xizmat sifatiga, demak, o'quvchilar va butun pedagogik jamoaning psixologik farovonligiga ham ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR:

1. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учеб. пособие. – 3-е изд. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 336 с.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
3. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства: учеб. пособие. – М.: Академия, 2005. – 480 с.
4. Дружилов С.А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход // Сибирь. Философия. Образование. – 2005. – №8. – С. 26–33.

5. Реан А.А., Кудашев А.Р., Баранов А.А. Психология адаптации личности. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. – 479 с.
6. Абдуллаева Р.М. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг психологик омиллари // Мактаб ва ҳаёт. – 2006. – №7.
7. Каримова В.М. Ижтимоий психология асослари. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2008. – 280 б.
8. Тошпулатова Ш.А. Ёш мутахассисларнинг касбий мослашуви масалалари // Психология ва ҳаёт. – 2021. – №3. – Б. 45–51.
9. Ismoilova N.Z. Stressga barqarorlikni oshirishning psixologik omillari (o'quvchi va talabalar misolida): ps.f.d. (DSc) diss.: 19.00.06. – Т.: TDPU, 2024. – 220 b.
10. Schein E.H. Organizational Culture and Leadership. – 5th ed. – San Francisco: Jossey-Bass, 2017. – 416 p.
11. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman, 1997. – 604 p.
12. Hargreaves A., Fullan M. Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. – New York: Teachers College Press, 2012. – 256 p.